

KRATEK TEČAJ POLITIČNE EKONOMIJE

Ljubisav Marković:

PROIZVODNJA

(Nadaljevanje)
Preden začnemo obravnavati vlogo proizvodnih sil v zgodovini človeštva, se moramo dotakniti še nekaterih vprašanj.

Delo in njegovi činitelji

Na človekovo delo moramo gledati z dveh strani: V splošnem smislu je delo najbistvejša dejavnost, brez katere ne bi mogla obstajati nobena družba; po drugi strani pa ima delo vedno določeno zgodovinsko obliko, na primer delo v suženjstvu ali delo v socializmu. Človekovo delo ima, da tako rečemo, svojo naravno plat, po kateri je v vseh zgodovinskih obdobjih enako. Toda ono ima obenem tudi svojo družbeno plat, po kateri se razlikuje v vsakem ekonomskem obdobju. Poglejmo najprej glavne lastnosti dela v njegovem splošnem smislu, ne upoštevajoč oblike družbe, v kateri se vrši.

S tem v zvezi Marx pravi: »Proces dela... v njegovih enostavnih, abstraktnih momentih je smotna dejavnost zaradi izdelovanja uporabnih vrednosti, zaradi prisvajanja naravnih stvari za potrebe človeka, splošni pogoji za izmenjavo materije med človekom in naravo, večna naravni pogoji za življenje ljudi, prav zaradi tega pa je tudi ne le neodvisen od katere koli oblike tega življenja, pač pa enako lasten vsem oblikam človeške družbe (Kapital I., str. 133).«

Delo se predstavlja najprej kot odnos med človekom in naravo. V tem sta že zapopadana dva glavna elementa vsakega dela. Prvi je osebnost — človek sam, ki kot aktivna sila deluje na naravo. Človek je dejansko nosilec dela, on ga ureja in upravlja. Drugi element je predmetni — zunanja narava, ki se predeluje.

Vrnimo se k človeku kot osebnemu pogoju dela. V zgodovini je človek delal na razne načine, z različno tehniko in umetnostjo. Bil je divjaški lovec in blag pastir. Bil je prav tako dobrodušen kmetovalec. Talil je rudo in tkal. Pritiskal je leseno ralo in... obračal ročice in vzvode močnih strojev, pred katerih mehanično silo je njegova mišična moč postajala nepomembna. Toda vedno je imel v glavi, v zamisli opravilo, ki ga je nameraval izvršiti prej, preden se je lotil dela. Človek ima zavesten odnos do svoje dejavnosti. V tem se tudi razlikuje od nekaterih živali, ki nagonsko počno stvari, ki vzbujajo navdušenje, na primer pajkova mreža ali kolonija bobrov.

Zato je človekovo delo smotna dejavnost, s delom ustvarja človek smoter, ki ga ve že vnaprej, ki ga ima že v glavi. Človekovo delo vključuje tudi predmet, ki je nanj usmerjeno, t. j. ki ga predeluje v določeno uporabno vrednost. Predelcu je predmet volna

dovini človeštva, se moramo dotakniti še nekaterih vprašanj.

Predmetne pogoje dela — sredstva za delo in predmete dela skupaj imenujemo — sredstva za proizvodnjo.

Človekovo delo je torej vedno enotnost treh činiteljev: osebnega činitelja — človeka, t. j. njegove smotne dejavnosti, in predmetnih činiteljev — sredstev za delo ter predmetov dela.

Sredstva (orodja) za delo

Poseben pomen imajo sredstva za delo. Po njih človek sprova svojo dejavnost na predmet dela. To so nekaki umetni organi, ki se nadovezujejo na človekove naravne organe. Pri tem večajo moč človekovega dela v toliki meri, v kolikor so sama razvita. Kajti sredstva za delo so določene naravne sile, ki jih je človek spoznal, si jih podredil in spremenil v sile svoje delovne moči. Na primer vodna para v kotlu lokomotive predstavlja moč, s katero človek upravlja in vleče stativo nagonov s hitrostjo nad 80 km na uro. Električna energija, ki jo dajejo hidrocentrale, pomeni torej moč reke ali jezera, ki je spremenjena v moč, s katero človek poganja tovarne, promet, tati jeklo in druga rudo iz osrčja zemlje.

Razume se, da človek z močnejšimi sredstvi za delo lahko z enakim trošenjem svoje delovne moči predela večje količine naravnih materialov v uporabne dobrine. Plodovitost njegovega dela je odvisna v prvi vrsti od razvitenosti sredstev, s katerimi dela. Vzemimo za primer proizvajalca prejšnjih obdobj z njegovim drobnim orodjem: preslico, ralom, in današnjega proizvajalca, ki premika mehanske velike, močne strojne sisteme, traktorje in kombajne. Današnji človek pa začneja spreminjati v svojo moč tudi nepojmljivo močno silo atomske energije. Jasno je, da so rezultati dela sodobnega proizvajalca neprimerno večji v

Odnos osebnega in predmetnih pogojev dela v kapitalizmu in socializmu

Kadar koli se odvija kakšno delo, morajo nujno biti prisotni kot ena sama celota vsi trije njegovi činitelji: človek, sredstva za delo in predmet dela. Brez tega ni moč opraviti nobene vrste dela. Celo nabiralec gozdnih jagod mora imeti kakšno košaro ali tanko stebelce rastline. Toda položaj človeka — proizvajalca pri delu ni bil enak v vseh etapah zgodovine človeštva. Nasprotno, v brezrazredni družbi, kakršna je bila v prvotnem komunizmu ali kakršna bo nekoč v komunistični družbi, ima človek posebno vlogo in

uporablja koso, plug, traktor in podobno orodje. Rudar kladivo, mino itd. Tkalec statve, a krojač škarje, šivanko itd.

Predmetne pogoje dela — sredstva za delo in predmete dela skupaj imenujemo — sredstva za proizvodnjo.

Človekovo delo je torej vedno enotnost treh činiteljev: osebnega činitelja — človeka, t. j. njegove smotne dejavnosti, in predmetnih činiteljev — sredstev za delo ter predmetov dela.

primeri s tistim, kar je v prejšnjih stoletjih proizvedel kmet ali obrtnik. Zato pa sredstva za delo pomenijo okostje in mišičje proizvodnje.

Toda sredstva za delo so bistvenega pomena tudi za samo družbeno obliko (red), v katerem ljudje proizvajajo in živijo. Od tega, koliko so sredstva dela razvita in koliko oborožujejo moč človekovega dela, je dejansko odvisen glavni ekonomski odnos v družbi: na kakšen način ljudje proizvajajo in razporejajo razne dobrine. V sredstvih za delo je marksizem našel ključ za znanstveno tolmačenje človeške zgodovine. Marx pravi: »Ekonomski obdobja se ne razlikujejo po tem, kaj se vse izdeluje, temveč po tem, kako se izdeluje, s katerimi sredstvi za delo. Sredstva za delo niso samo merilo stopnje razvoja človekove delovne moči, temveč nam odkrivajo tudi družbene odnose, v katerih se delo vrši (Kapital I., str. 128 cirilica).«

Se več, sredstva za delo so odločilnega pomena tudi za nastanek človeške družbe. Človekov prednik se je v teku dolgega razvoja takrat dokončno ločil iz živalskega sveta, ko je začel izdelovati in uporabljati sredstva za delo. Niso se motili nekateri znanstveniki (Franklin), ko so po udarjali, da je človek v osnovi žival, ki izdeluje orodje.

Sredstva (orodja) za delo imenujemo včasih tudi materialne proizvodne sile družbe. O njihovi vlogi bomo še govorili.

Povsem drugačna pa je njegova vloga in položaj v izkoriščevalski družbi: suženjstvu, fevdalizmu in kapitalizmu. Potemtakem obstajajo razlike v odnosih med činitelji dela v tem ali onem družbenem redu.

Vzemimo kapitalizem kot zadnjo, toda najbolj razvito izkoriščevalsko družbo. V njem je gospodarski odnos med činitelji dela pretrgan, pravzaprav obraten od naravne zapovednosti, ki smo jo raztolmačili.

Sredstva za proizvodnjo: tovarne, rudniki, železnice, je-

TEČAJ IMA NAMEN ČIM KRAJŠE IN ČIM ENOSTAVNEJE RAZLOŽITI GLAVNE EKONOMSKE ZAKONE. PREDVSEM PA TISTE, KI SO VELJAVNI V SEDANJI EPOHI. UPAMO, DA BOMO TAKO PRIPOMOGLI K EKONOMSKEMU IZOBRAŽEVANJU NAŠIH DELOVNIH LJUDI.

ČE BODO KAKŠNA VPRAŠANJA NEZADOSTNO ALI NEJASNO RAZLOŽENA, PROSIMO BRALCE, NAJ NAM PIŠEJO GLEDE DODATNIH POJASNIL.

UREDNIŠTVO

klo, bombaž, nafta itd., so ločena od dejanskega proizvajalca, delavca. Le-ta so lastnina kapitalista proizvajalca. Za delavca so tuja sila, v rokah drugega. Kapitalist pa gleda nanjo kot na svoj kapital, ki bi ga rad povečal in s tem povečal svoje bogastvo in moč v družbi. Delavec pa, oropan teh sredstev, ne more proizvajati. Izpostavljen je lakoti in siromaštvu. Da bi proizvajal, mora iti h kapitalistu in se podvreči njegovim ukazom in delovnim pogojem. Tako delavec proizvaja bogastvo, ki ne pripada njemu, temveč njegovemu gospodarju — kapitalistu. Res je, delavec dobiva od svojega proizvajalca tudi nekaj malega, da bi ostal pri življenju in še vnaprej večal bogastvo svojih gospodarjev. Vendar se njegov delež zmanjšuje tudi tedaj, če se količina tega, kar dobi, malo poveča, kajti bogastvo raste mnogo hitreje, toda le v korist kapitalista.

Potemtakem v kapitalizmu niso sredstva za delo sila delavčeve delovne moči, temveč sila, s katero kapitalist delavca podreja sebi in izkorišča. Namesto da bi razvoj sredstev dela ustvarjal bogastvo za delavca, mu prinaša le negotovost v življenju, negotovost glede na vprašanje, ali bo imel delo ali pa ga bo kapitalist kot nepotrebnega odvrnil. Delavec ne upravlja sredstev za proizvodnjo, temveč z njimi despotično upravlja nad delavcem. To pomeni, da smotnost dela — proizvodnja materialnega bogastva, ni pri tistem, ki dela, temveč je izven njega, pri tistih, ki delo zaslužujejo. Delo ima svoj smoter le za kapital, za delavca pa pomeni prisilnost. Zato le-ta tudi ne more imeti v delu duhovnega zadovoljstva in ugodja.

Zato ga je treba prisiljevati k iniciativnosti. Temu namenu služi spretan sistem mezd, bedede oko nadzornika in strah pred brezposelnostjo.

V socializmu pa je povsem drugače. Odnos činiteljev dela — osebnega in predmetnih — ustreza naravnemu redu, kakor smo ga opisali v začetku. Po odpravi kapitalizma, v prehodni dobi človek-proizvajalec znova osvaja kot zavesten nosilec dela svoje pravo mesto.

Socializem vzpostavlja predvsem enotnost proizvajalca in njegovih sredstev za proizvodnjo. Kajti le-ta niso več lastnina posameznika, temveč splošna družbena dobrina. Sredstva za delo — visoko razviti strojni sistemi — funkcionirajo tedaj kot sila živega človekovega dela, proizvajalec

* Pod socializmom razumevamo zgrajeno brezrazredno družbo ne pa prehodno dobo izgradnje socializma.

jih poganja in upravlja kot sile svoje delovne moči.

Sredstva za delo ne služijo več kot sredstva za zaslužjevanje človekovega dela, temveč za vse večje osvobodjanje človeka od težav in neprijetnosti dela. Edina njihova vloga leži v tem, da večajo človekovo moč nad naravo in njegovo gospodovanje nad vse močnejšimi naravnimi silami z namenom, da povečajo plodnost človekovega dela in bogastvo njegovega življenja. Sredstva za delo zdaj ne večajo več nevarnosti in bojazni pred brezposelnostjo, pač pa dajejo možnost za skrajšanje delovnega dne v materialni proizvodnji. S tem pa tudi večajo posamezniku njegov prosti čas za vsestranski razvoj in za opravljanje družbenih poslov.

V socializmu je torej proizvajalec tako spojen s predmetnimi pogoji dela, da vlada nad njimi kakor tudi nad delom samim in njegovimi sadovi. Proizvoda mu nihče ne odvzema, temveč le-ta ostaja njemu kot družbeni proizvod, ki ga upravlja v skladu z odrejenimi potrebami. Zato pa je delo v polnem pomenu besede njegova smotna dejavnost. Zategadelj postaja delo ne le njegova materialna, pač pa tudi duhovna potreba. Delo kot izraz človekove nadmoči nad silami narave mu vlija ponos in vzpodbuja duha k ustvarjalnosti.

Tak odnos kaže, da je upravljanje dela po tistih, ki delajo, neločljiv element socialističnega reda. Le-ta se torej kot naravna potreba ne samo kot rezultat, pač pa tudi kot predpostavka, da sredstva za proizvodnjo funkcionirajo kot družbena, v korist družbe proizvajalcev. Na določeni stopnji izgradnje socializma postaja upravljanje dela po samih proizvajalcih najosnovnejše merilo sistema družbene preobrazbe.

V tem se dejansko vidi, kako se človek dviga iz dna, kamor ga je pahnila in ga teptala izkoriščevalska družba, in kako se vrača na svoje pravo mesto zavestnega človeškega bitja, ki razumno vlada nad svojim življenjem in podrejeno mu naravo. Odvzem sredstev za delo iz rok izkoriščevalcev pa je šele prvi korak. Nadaljnji razvoj nujno vključuje tudi dejansko vzpostavitev vodilne vloge proizvajalca v družbi. Samo po sebi se razume, da se pota in hitrost družbene preobrazbe v raznih deželah med seboj močno razlikujejo. Toda nujnost takega gibanja je praktično že potrjena ne samo pri nas, pač pa tudi drugod. V svetu je danes stari sistem takorekoč čedalje bolj pod stihijskim pritiskom zahtev proizvajalcev, da bi sami upravljali s proizvodnjo.